

RESUMÉ

Josef Kajetán Tyl's Forgotten Fairy-Tales

Josef Kajetán Tyl published a few fairy tales in *Jindy a nyní* and *Květy* magazines between 1833 and 1840. Literary history doesn't know them even they entered literary communication. Nevertheless, we state these fairy tales are of special relevance to literary history. They represent the first collection of Czech fairy-tales published in Czech. They also represent the first collection of texts we can determine as real fairy-tales. In the beginning of Czech national revival, literary tradition didn't differentiate between fairy-tales, idylls, legends etc.; Tyl's fairy-tales shows the way to the contemporary meaning of genre concept of "fairy-tale". After all, Tyl's fairy-tales have also innovative relation to folklore tradition as well as to authenticity of folklore themes.

Keywords: Josef Kajetán Tyl, Czech fairy tales, genre concept, folklore themes

PhDr. Pavel Šidák, Ph.D.
Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.
Na Florenci 1420/3
110 00 Praha 1
sidak@ucl.cas.cz

Při práci na publikaci byly využity zdroje výzkumné infrastruktury Česká literární bibliografie (<http://clb.ucl.cas.cz>), zejména Retrospektivní bibliografie české literatury 1775–1945 a databáze České literární osobnosti.

Studie vznikla v rámci projektu GA ČR č. 16-11101S
Literární komunikace ve světle „médií“.

ZAPOMENUTÉ POHÁDKY JOSEFA KAJETÁNA TYLA

PAVEL ŠIDÁK

Dává-li se dnes do souvislosti tvůrčí osobnost Josefa Kajetána Tyla a pohádkový žánr, pak jen v případě jeho dramatických pohádek z konce čtyřicátých let, z nichž zejména Strakonický dudák je doposud živý inscenačně. Dramatickými pohádkami ovšem Tyl do hájemství pohádek nevstoupil poprvé.

Mezi lety 1833 a 1840 publikoval v časopise *Jindy a nyní*, roku 1834 transformovaného do časopisu *Květy české*, šest prozaických pohádek,¹ a později přidal ještě několik dalších.² Domníváme se, že mají jistou, nikoli nedůležitou literárněhistorickou relevanci. Připomenout tyto pohádky, ukázat jejich místo ve vývoji české pohádky a jejich literárněhistorickou relevanci dokázat a zhodnotit je cílem následující stati.

1 KRITIKA TYLOVÝCH BÁCHOREK V LITERÁRNÍ VĚDĚ A FOLKLORISTICE

Česká literární historie tyto Tylovy pohádky mívá víceméně bez povšimnutí. Zdaleka největší pozornost jim ve svém soupise pohádek věnuje Václav Tille. Tille svou práci nepíše z pozice literární historie, ale ze stanoviska pohádkoslovného, a píše ji v době, kdy je ještě nakloněn víře v existenci původní, skutečně lidové slovesnosti.³ Jeho názor na Tylovy báchorky je dosti kritický,

/1/ Podle dobového úzu byly texty označeny jako „báchorky“; slovo „pohádka“ Tyl užívá ve významu „domněnka“ či „zajímavá historie“ (tak ještě roku 1844 v povídkách *Kusy mého srdce*), jenž byl – spolu s významem „hádkanka“ (viz pozn. 4) – v dané době běžný.

/2/ Publikovány byly v: *Jindy a nyní* 1833, 2. pol., č. 9 a 10; *Květy české*, 1834, č. 7 a 8, 1834, č. 31, 32 a 33, 1836, č. 3 a 4, 1840, č. 34, 1840, č. 36; vše podepsáno Týl Horník, resp. šifrou T. H., „Panna jezerní“ je podepsána šifrou „J. K. T.“ a „Zlatoušek“ šifrou „J. K.“; „Zlatouška“ však pořadatel Tylových sebraných spisů, M. Otruba, považuje za dubium (Otruba 1989: 492), a do spisů ho nepojímá. K těmto šesti báchorkám by bylo lze přiřadit „Pohádku o zlatém jablku“ (publikovaná v *Pražském poslu* 1848), ta se však předchozím textům zřetelně vymyká svým krátkým rozsahem i svou žánrovou podobou: text nemá znaky pohádky, jde o alegorickou moralitu poněkud upomínající na alegorické povídky s hrdiny-vecmi H. Ch. Andersena, vydávané zhruba ve stejné době (např. „Činový voják“ z roku 1838). Tuto žánrovou afinitu možná naznačuje i dobový význam slova „pohádka“, totiž „hádkanka“. Tille ve svém soupise českých pohádek národního obrození (Tille 1909) „Zlaté jablko“ neuvádí a není ani publikováno v oddílu báchorek některých svazků Tylových sebraných spisů. Žánrová jinakost textu o jablku je natolik zjevná, že i my se jím nadále zabývat nebudeme. Ve stejném roce i časopise jako „Zlaté jablko“ publikoval Tyl veršovanou „Pohádku o rozptýlených dětech“, báseň však nejeví žádné znaky pohádky, a proto se ani jí nebudeme dále věnovat. Spolu s časopisecky publikovanými báchorkami otiskl Tyl ještě další dvě, i ty však zůstávají mimo náš zájem, ježto jsou přímo označeny jako zpracování německé předlohy („Báchorka o zamilované ústřici“, *Květy* 1836, „Hlídač vinohradu: Pověst tyrolská“, *Květy* 1841).

/3/ Později svůj názor na lidovou slovesnost radikálně přehodnotil. V úvodu k *Soupisu českých*

jejich mravoučnost považuje za „nechutnou“ a jejich romantiku, do níž se prý Tyl nutí, charakterizuje jako „citově rozbředlou“ (Tille 1909: 33).

Tylový pohádky ve svých dějinách nezmiňuje ani Jaroslav Vlček, ani Jan Jakubec, ani Arne Novák, ani Hýsek v monografii *Jos. Kaj. Tyl* (1926). Zmínku o nich nenalezneme v kolektivní třídílné práci *Literatura česká XIX. století* (Jakubec, Máchal, Hanuš et al.), ani v pracích dobových (druhé vydání Jungmannovy *Historie literatury české*, 1849, podrobný Tylův životopis z pera jeho přítele Václava Filípka, 1859); přitom Vlček, Jakubec, Hýsek i Filípek velmi zevrubně evidují Tylovu činnost v novinách. Pouze evidovány jsou v hesle „Květy“ v *Lexikonu české literatury*.

Jednovětou zmínku o báchorkách najdeme v tylovské monografii Mojžíra Otruby a Miroslava Kačera: „Avšak to byly ještě samostatné báchorkovité povídky bez hlubší znalosti české folklorní pohádky a bez podstatnějšího vztahu k ní“ (Otruba – Kačer 1961: 306). Delší zmínku poskytují akademické *Dějiny české literatury* II: „Podnikavou mnohostrannost Tylova úsilí o vytvoření české prózy dokumentují i jeho pohádky. Nepřispěly k poznání skutečného pokladu lidové pohádky, ani neznamenaají využití tohoto folklorního žánru k tvůrčímu rozvinutí české prózy; měly však být jednou z forem prosté a zábavné lidové četby. Je pro Tylova pohotovou vynalézavost příznačné, že počal pěstovat tento žánr bez tradice a hned v okamžiku, kdy se mu dostalo první příležitosti opatrovat pro českou společnost vhodnou četbu – v prvním roce svého časopiseckého působení, v roce 1833“ (Štěpánek 1960: 414). A konečně: Tylovým pohádkám věnuje kratičkou zmínku Karel Horálek ve své monografii o populární literatuře národního obrození. Přebírá však zejména Tillův soud, jež nicméně označuje za „přísný a někdy i ukvapený“ (Horálek 1990: 157). Horálek píše, že „Tylovi šlo o konstrukci pohádkových textů, které by mohly čtenáře jednak pobavit, jednak zároveň vést k morálnímu poučení. Bylo mu vzdáleno mytologizující pojetí pohádkové tradice, jak je ve svých ohlasech lidové pohádkové tvorby uplatňoval např. K. S. Amerling a později zvláště K. J. Erben. Tylovi více vyhovoval idylismus J. J. Langera, předjímal také do jisté míry pojetí B. Němcové“ (ibid.).

Podivuhodný je fakt, že Tylovým pohádkám není věnována žádná zmínka ve dvou folkloristických monografiích zaměřených na českou pohádku, resp. na českou pohádku 19. století (Otčenášek 2012, Klímová – Otčenášek 2012). Pouze zmíněn je Tyl – beze vsí reflexe, ať kladné, ať záporné – jako autor pohádek let třicátých v přehledové studii J. Horáka (Horák 1933: 346).

Čtyři citované soudy se shodnou v několika bodech: Tylovi se nepodařilo navázat na ducha či poetiku lidové slovesnosti ani tuto slovesnost uvést do literatury (což je meritem soudu Tillova); jeho pohádky jsou zábavné

pohádek píše, že „staré dělení na ‚pohádky‘, ‚pověsti‘ a tak dále je právě tak zbytečné, jako rozeznávání pohádek mytických, legend, satir a p.“, neboť veškerý folklor se mu již jevil být „původu knižního a [jeho látky jako] velmi různorodé“ (Tille 1929: IV).

čtivo (což je meritem soudu literárních historiků) a moralizují (což zdůrazní i M. Otruba v komentáři k báchorkám v Tylových sebraných spisech; Otruba 1989: 491). Nelze než souhlasit – ovšem s podstatnou připomínkou k prvnímu bodu: jak ještě uvidíme, Tyl neaspiroval na navázání na lidovou poetiku. V jeho době ostatně „nejde o včlenění báchorky lidové do literatury, o zhodnocení slovesného dědictví uloženého v pohádce, jde o nalezení vhodného přístupu k lidovému čtenáři [...] šlo o rozvinutí kouzelné fantastiky [...] za účelem mravoučným“ (Vodička 1958: 217), což potvrzuje, ale i vysvětluje soudy výše uvedené. Odsouzení Tylových pohádek jen z hlediska čistoty pohádkového tvaru je nejen nespravedlivé, ale zejména anachronické (ve své době nenacházely normativní vzor této čistoty, srov. nejasnou definici pohádky, tj. báchorky, v Jungmannově *Slovesnosti* z r. 1820⁴) a zavádějící – fakt, že jeho pohádky nesledují dobový lidový vzor, totiž neznamená, že jsou funkčně defektní či literárněhistoricky nezajímavé.

Ojedinělý hlas, který Tyla oceňuje, přichází paradoxně ze zahraničí. Tylovy pohádky jako přínos vývoje pohádkového žánru interpretuje G. Langeová (1979: 171), chápe je jako upevnění žánru v rámci požadavku srozumitelnosti a – stejně jako již citovaní literární historici čeští – také zábavnosti (srov. též Bechyňová 1983: 272). Ani Langerová však Tylovým báchorkám nevěnuje bližší pozornost, třebaže předkládá důkladnou monografii o českých pohádkách první poloviny 19. století.

Malý zájem literárněvědný koresponduje s ohlasem čtenářským. Pohádky neobsahuje žádný čtenářský výbor z Tylova díla. Vedle původních časopiseckých otisků se pohádky dočkaly otištění v Tylových sebraných spisech, a sice v závěrečných svazcích, v případě posledních, kritických sebraných spisů, byly M. Otrubou zařazeny od svazku *Paralipomena*. Samostatného knižního vydání se dočkaly pouze za protektorátu, kdy vyšly ve dvou ilustrovaných svazcích v edici „Knihovnička mládí“, sv. 82 a 85: *O skleněném kopci a jiné pohádky* (1940) a *Rozpuštělý Janeček a jiné pohádky* (1941); spíše než čtenář-

/4/ „Báchorka (das Märchen), jest oddíl chimérického románu, kterážto, zdaří-li se, mnoho líbeznosti do sebe míti může“ (Jungmann 1820: LVIII). Zmíněný „chimérický román“, žánrově vyšší taxon, „záleží v spojení toho, co podivného a nepochopitelného jest s přirozeností, tak aby jakýs kouzelný soumrak nad celkem se vznášející čtoucího potěšením naplňoval“ (ibid.: LVII). Ovšem ani výrazně opravené a doplněné vydání *Slovesnosti* z roku 1845 – které už pro Tylovy pohádky samozřejmě není relevantní – neposkytuje jasnější kontury žánru, jež by mohly být dodržovány a vůči nimž by bylo lze vymáhat žánrovou čistotu: „báchorka jest poetická povídka ve fantastickém básnictví; představuje také vidu člověctva v jediném činu, ale ve fantastickém světě. Život a něžnost fantazie jsou její vlastnosti, neboť báchorka jest jako povětrný sen letní noci“ (Jungmann 1845: 152); báchorku Jungmann dále dělí na přirozenou a mimickou. Obě vydání *Slovesnosti* odrážejí také posun terminologický: slovo „pohádka“ značí „hádanku“, pohádku pak „báchorka“; slovo „pohádka“ se pro báchorku ujímá až v padesátých letech, jakkoli je v tomto významu (něm. Märchen) uvedeno již v Jungmannově Slovníku (sv. III, P–R, 1837, s. 214). – Problém Jungmannova pojednání o žánrech lidové slovesnosti ve druhém vydání *Slovesnosti* (ve vydání prvním, zřetelně více poplatným normám klasicismu, se výklad soustředí zejména na „vysoké“ básnictví) spočívá – vedle velmi vágních definic – zejména v nerozlišování mluveného a psaného jazyka a v nepostižení rozdílu mezi literaturou psanou a ústní lidovou slovesností (Dolanský 1948: 154).

skému návratu lze toto vydání přičítat dobovému zájmu o národněobrozen-
ské klasiky.

2 ŽÁNROVÉ POHÁDKY VE TŘICÁTÝCH LETECH 19. STOLETÍ: VÝCHOZÍ SITUACE

Do jaké literární situace Tylovy pohádky vstupují? Jak známo, od přelomu 18. a 19. století vzrůstá zájem o lidovou slovesnost, zprvu zejména o lidovou píseň (první zápis lidových písní, sborník Antonína Franccla-Sýkory, pochází již z roku 1768, a i mladší sbírky, jež následují, předcházejí cizí, oficiální sběratelské vzory, Herdera a bratry Grimmy (Markl 1987: 16); 22. 8. 1814 publikuje V. Hanka anonymně v *Prvotinách pěkných umění* J. N. N. Hromádky výzvu ke sběru písní a originál a překlad dvou slovanských písní (viz Souček 1921: 19) a roku 1817 přeložil a vydal *Prostonárodní srbskou múzu*; v letech 1819–1822 iniciují vídeňské úřady velký sběr písní, z nějž vzejde sbírka Rittersbergova atd. V této době se ovšem pozornost neupírá k lidu jako takovému – „lid“ romantiků byl abstrahován od společnosti, byl to „lid lidových písní, pověstí, pohádek a mýtů“ (Peter 2006: 291), trest hledané „duše národa“, a píseň se chápala jako odraz národní psychy a lidské přirozenosti (Vodička 1960: 146).

Z hlediska žánru pohádky⁵ jsou ovšem ještě první dvě dekády 19. století tristní. Je známým faktem, že Josef Dobrovský nedokázal zodpovědět dotaz Jacoba Grimma po českých pohádkách⁶ (a Grimm tak znal pouze *Volksmärchen der Böhmen*, 1819, W. A. Gerleho). Když v roce 1822 pomýšlí F. L. Čelakovský s J. V. Kamarýtem na vydání českých „zvyčajů a obyčejů“ a v souvislosti s tím též pohádek, konstatuje, že sám zná jen Musáovy *Volksmärchen* (o nich níže) a překlady pohádek maďarských a že co se týče pohádek českých, „si asi na dvě vzpomněl a jsou hezké“ (cit. dle Polívka 1920: 139); další chtěl sepsat s Kamarýtem. V dobovém kontextu je nicméně pozoruhodné, že Čelakovský pohádky liší od pověstí („o žádné kněžně Libuši, o žádném Horymírovi“). Úsilí Čelakovského i Kamarýtovo na poli lidové prózy tak nakonec „jen ohlašovalo práci mladšího pokolení“ (Horák 1933: 326).

Zájem o folklorní prózu vzrůstá teprve ve 30. letech, kdy se pomalu vyrovnává se zájmem věnovaným písní (roku 1834 Josef Jaroslav Langer v článku

/5/ „Pohádku“ zde budeme nadále chápat tak, jak ji definuje současná genologie a jak vstupuje do běžného povědomí: jako kratší prozaický epický žánr daný zejména užitím kouzelného principu a šťastného konce. Tato podoba žánru pro nás představuje pevný bod, vůči němuž budeme konkrétní historické texty poměřovat a jenž pro účel této studie pojem „pohádky“ stabilizuje.

/6/ V rámci lidové slovesnosti se Dobrovský orientoval na lidovou píseň, jejíž hodnotu odhalil (oproti tradované představě o Dobrovského utilitárním zdůrazňování gramatických jevů na úkor básnické kvality) a k zájmu o níž vedl své mladší druhy, zejména Čelakovského a Hanku (viz Markl 1987: 18).

„České prstonárodní obyčeje a písně“ pléduje za to, aby se pozornost věnovala též lidové epice, viz Langer 1834: 269). Avšak v rámci prózy je výrazně upřednostňována pověst. Zájem o pohádku je vedle ní marginální. Felix Vodička tento nepoměr vykládá obrozenskou ideologií: „Menší pozornosti se těšila pohádka, v níž se stále spatřoval jen fantazijní výtvar, do něhož proniklo mnoho prvků, které nemají s předpokládanými vlastnostmi národní psýchy nic společného“ (Vodička 1960: 146), Gudrun Langerová ovšem též nepoměr interpretuje jako odraz situace v soudobé literatuře německé, z níž česká literatura bohatě čerpala (cit. dle Bechyňová 1983). V raněobrozených časopisech (tj. od osmdesátých let 18. stol. do třicátých let 19. stol.) byla pohádka tištěna sporadicky, šlo o kouzelnou pohádku s fantastickým námětem a neurčitým časoprostorem, obvykle „s osvícensky výchovnými doplňky“; vesměs ale šlo o překlady (J. K. A. Musäus, hraběnka d'Aulnoy; Kusáková 2003: 71).

Do třicátých let je v české literatuře jen málo pohádkových látek (často se objevují v rámci ne-pohádkových básnických sbírek, např. u Hněvkovského či Langery, nebo próz, např. u Lindy) a jsou, jak píše Tille, „pouhým materiálem k vytváření literárních plodů [...], jež mají sloužiti za doklad, neb aspoň imitovati doklad určitých druhů domnělé literatury lidové“ (Tille 1909: 159). V letech třicátých, tj. v dekadě, v níž vycházejí Tylovy báchorky, pak roste počet „látek pohádkových jen zvolna, a je významné, jak se nadto ještě opakují“ (ibid.: 160); teprve roku 1838 vydává Jakub Malý (podle Vodičky podnícen článkem Langerovým) sbírku *Národní české pohádky a pověsti*. Malého sbírka obsahuje texty tří žánrů, báchorky (pohádky v dnešním slova smyslu), pověsti a tzv. povídačky (v dnešní terminologii povídky žertovné a novelistické; žánrová označení jsou citáty J. Malého). Pohádky ve sbírce obsažené mají blízko k fantastické povídce, obsahují prvky erotické, frenetické, děsuplné. Odklání se od lidového podání: Jakub Malý, „duch nebásky, nedovedl vypravovati v duchu lidovém“ (Horák 1933: 346).

Soustředěný zájem o lidovou pohádku nastává teprve v letech čtyřicátých (Otruba – Kačer 1961: 306) v souvislosti s prohloubeným zájmem o problematiku lidu (tj. již o reálný lid, nikoli o „lid“ romantiků). Teprve v této dekádě vstupují pohádky výrazněji na strany časopisů (Horák 1933: 346), v roce 1845 publikuje Matěj Mikšíček dvoudílné *Národní báchorky*. Zde se otevírá cesta jednak k novelistickým pohádkám B. Němcové, jednak k mytologicky fundovaným textům K. J. Erbena, a na druhé straně k první folkloristické sbírce v moderním slova smyslu, tj. k *Moravským národním pohádkám a pověstem z okolí rožnovského* 1, 2 (1854) B. M. Kuldy.

Takový je tedy kontext, do něhož vstupuje na počátku třicátých let svými báchorkami J. K. Tyl. Jeho pohádky předstihly sbírku Malého, předstihly ale i nabádavý článek Langerův. Vstupují na literární pole, které je zatím obsazeno jen pohádkovými sbírkami německých autorů a ojedinělými pohádkami autorů českých. Řekli jsme, že Tylovy pohádky považujeme za literár-

něhistoricky relevantní. Prvním důvodem k tomu tvrzení je sám fakt, že se jedná o první konvolut českých pohádek (je možné je chápat jako sbírku), přičemž toto prvenství je trojí: jazykové, kompoziční a žánrové.

Tylovy pohádky jsou první suma pohádek v českém jazyce (nebereme nyní v potaz překlady pořízené do češtiny z cizojazyčných předloh, např. *Básně o čarodějnicích*, jež roku 1794 přeložil V. M. Kramerius z francouzského originálu hraběnky d'Aulnoy). Zde je nicméně třeba připomenout německé sbírky českých pohádek (nebo vedle jiných obsahující české pohádky), jež existovaly v jazykově i teritoriálně českém komunikačním okruhu, a spoluutvářely tedy recepční horizont a žánrové povědomí Tylových pohádkových pokusů: roku 1798 vycházejí v Praze a Vídni anonymní *Sagen der böhmischen Vorzeit aus einigen Gegenden alter Schlösser und Dörfer* (Pověsti českého dávnověku z několika končin starých zámků a vsí; autorství se připisuje Johannu Josephu Poltovi, 1775–1861). Sbíрка obsahuje pět pohádkově laděných pověstí, v jejím druhém vydání (1808) zaujala Jacoba Grimma pohádka „Zlatá kachna“, již přejal do svých pohádek. V roce 1812 vydal Johann Gustav Gottlieb Büsching knihu nazvanou *Volks-Sagen, Märchen und Legenden*. Sbíрка předkládá látky středoevropského prostoru a je uspořádána teritoriálně: oddíl II je nazván „Sagen und Märchen aus Böhmen, Mähren, Oestreich und Ungarn“ a obsahuje osmnáct textů z větší míry vázaných na české (moravské) prostředí, nalezneme zde látky o Libuši, Vlastě, Horymírovi, o Bílé paní a též látky hagiografické (např. pod názvem „Svatý v lese“ svatojanskou legendu o setkání svätce a knížete Bořivoje, její děj je lokalizován do roku 909). Roku 1815 vyšly v Praze dvoudílné *Volkssagen der Böhmen* Karoliny von Woltmann; její sbírka obsahuje čtyři pověsti, zejm. typické látky okruhu „vyšehradských“ pověstí (Horymír, dívčí válka aj.). Roku 1819 publikoval – ve stejném vydavatelství jako Woltmannová – svou sbírku *Volksmärchen der Böhmen* pražský Němec Wolfgang Adolf Gerle. Riegerův slovník hodnotí celou Gerleho tvorbu jako dobově „dosti oblíbenou“ a jeho pohádky jako „nad jiné vynikající“, jež „obzvláště před vyšším rozkvětem novočeské literatury nacházely velmi vděčné obecnost“ (Malý 1863: 358). Nejde však o pohádky, ale spíše o pseudopověsti, smyšlené historie z pradávných Čech za panování smyšlených vládců. Roku 1820 vydal (opět v Praze) August-Franz-Wenzel Griesel knihu *Märchen- und Sagenbuch der Böhmen*. Obsahovala šest textů lokalizovaných do dávné, mytické české historie (stavba Prahy, přemyslovská knížata, Břetislav a Jitka, „Durynkova olše“ aj.), ale též např. látky o třicetileté válce. Do doby, jež nás zde zajímá, patří ještě sbírka Ludwiga Bechsteina z roku 1840 *Die Volkssagen, Märchen und Legenden des Kaiserstaates Oesterreich, Swazek 1* (sv. 2 už nevyšel); její první dva oddíly obsahují látky z Vídně a jejího okolí, třetí oddíl 12 pověstí z Čech (Sámo, Krok a zejména kolekce pověstí o Libuši).

Prioritou z hlediska kompozičního míníme fakt, že Tylovy báchorky lze vnímat jako *sbírku*. Jsme si samozřejmě vědomi faktu, že nejde o sbírku

v pravém slova smyslu, že jednotlivé pohádky byly vydávány postupně a nebyly autorem uspořádány do jedné knihy. Jsou nicméně dost výrazně provázány stylovými, kompozičními i žánrovými rysy, což z nich dělá ucelený soubor – a tento fakt, jejich *potencionalita* být sbírkou, je odlišuje od pohádek do té doby publikovaných, které se v češtině objevily, ale které představovaly samostatné, tj. osamocené jsoucí texty bez *intratextového* okolí. Jde zejm. o pohádkové látky v *Selankách* J. J. Langer (1830; zde nalezneme více explicitních pohádkových látek, ty jsou ale navzájem dosti stylově a žánrově disparátní), v *Květomluvě* K. S. Amerlinga (1833) a v Hněvkovského *Básních drobných* (1820) a o časopisecky publikované pohádky Boleslava Jablonského („Tři zlatí vlasové“ publikování v *Květech* r. 1835), texty J. Hýbla a V. R. Štěpána v čas. *Hyllos* 1820).

Až během vydávání Tylových pohádek, resp. na konci jejich vydávání, vychází první skutečná česká sbírka českých pohádek, sbírka Jakuba B. Malého z roku 1838.⁷ Časopisecké publikování vícera pohádek je navíc průlomové i z jiného hlediska: jak jsme uvedli, do třicátých let se pohádky v časopisech objevují jen sporadicky.

A konečně hledisko žánrové. Tylovy pohádky jsou první sbírka textů, které se žánrově skutečně přimykají k pohádce (viz pozn. 5; nehraje nyní roli, zda šlo o pohádku převzatou skutečně z ducha i litery lidové, nebo o pohádku autorskou): předchozí texty (zejm. výše citované německé) mnohem spíše obsahovaly látky pověstové (stejná tendence přetrvávala ještě v letech třicátých), pověstový rámec má i text B. Jablonského, nebo se přikláněly k jiným žánrovým východiskům. Tille o českých pohádkách do třicátých let říká, že neměly vlastní tvar, jejich látky byly základem pro „gessnerovské idylly, selanky a proměny, pokusy o povídku mravoučnou a alegorickou“ (Tille 1909: 159; ve jmenovaných žánrech pozorujeme zřetelné vlivy klasicismu), Langerova pohádka se blíží hrdinské epice, Erbenův „Poklad“ (uveřejněn 1838) je balada, Amerling pěstuje mýtus, resp. quasimýtus, apod.

3 TYLOVY BÁCHORKY: SYNOPSE

Pohledme nyní na Tylovy báchorky samotné. Protože jde o texty málo známé, předešleme jejich synopsi. Nejde zde o motivickou analýzu ani o interpretaci, nýbrž jen o co nejstručnější seznámení čtenáře s fabulemi, postavami

/7/ Jakub Malý si byl svého prvenství *knižně* vydané sbírky vědom. V předmluvě, poté co dá najevo podiv nad dosavadním malým zájmem českého prostředí o sběr národních pohádek, se vymezuje proti pohádkám sebraným a vydaným jednotlivě: „Některá porůznu se nalezající více méně podařené vzdělání jednotlivých báchorek nemohou se počítati“; vedle skutečně jednorázových pokusů o vydání české pohádky (Langer, Klicpera, Amerling, Jablonský, Květoslav Lhota aj., srov. Tille 1909: 36–40) a konvolut báchorek Tylových zde Malý ignoroval i sbírku Gerleho a všechny ostatní sbírky německé (v obrozeneckém paradigmatu je ovšem ignorování německy vydaných knih zřejmé).

a chronotopem pohádek. Nejstarší – napsaná i otištěná roku 1833 – je „Militka čili Báchorka o skleněném kopci“. Jejími hrdinkami jsou sestry Laskava a Militka a jejich slepice Kokoška („dobrý bůžek“; Tyl 1859: 269). Laskavu unese tajuplný cizinec, Militka ji hledá a Kokoška ji za ní vede. Kokošku musí Militka na její vlastní žádost u skleněné hory zabít, na hoře najde Laskavu. Kmotra Laskavy, která jí při křtu Kokošku darovala, se na vrcholu hory ukáže jako „paní na trůně“.

Z roku 1834 pochází „Rozpustilý Janeček čili Báchorka o vodníkově“. Hrdinou je pasačka Dorota Borohradská a její syn Janeček. Janeček předstírá, že se utopil; vyděšená matka si v návalu emocí uleví slovy „Aby tě vodník uchvátil!“ (Tyl 1859: 269). „Mocné slovo“ (Vaňková 2000, Šidák 2013: 190) zafunguje a vodník na zavolání přijde a Janečka utopí. Dorota vodníka uvězní doma u kamen, kde jí vodník poradí, jak vstoupit do vodní říše; tu Dorota nalezne hrníčky s dušemi včetně Janíčkovy, Janička zachrání, ten se však pokusí vodníka zabít; v bitce rozbije džbán, jediná kapka, která zbyla na dně, se promění v přívally vod, v nichž se Janeček i Dorota utopí.

V témže roce jako „Janeček“ byla publikována „Báchorka o svévolné dcerušce“. Král Lidumil dlouho čeká dítě, královna otěhotní, dceruška Světoslávka je rozmazlená; odmítne mj. knížete moravského, ten jí daruje zrcadlo, do něho patříc zamiluje se do sebe sama, vyžene otce, aby jí hledal ženicha. Otec na cestách umře opuštěn, ona pozná svou vinu, hledá otce, umře na jeho hrobě.

Z roku 1836 pochází „Báchorka o vodní růži“. Kníže Božepor má sestru Milavu. Tu unese odmítnutý nápadník-čarodějník, Božepor ji hledá, kouzelná stařenka mu dá kouzelné prsteny, Božepor prochází knížectví umrělých, knížectví churavých (kde se mu zaslíbí zachráněná kněžna Libice) a knížectví veselých panen, kde nalezne čarodějníka a Milavu proměněnou ve vodní růži na ostrůvku uprostřed krvavé bažiny, čarodějníka zabije, za pomoci kouzelných předmětů získá Milavu, vezme si Libici a vrátí se do Čech.

Roku 1840 byl publikován „Zlatoušek“. Nejmladší, zlatovlasý, ze šesti dětí chudáka, jenž žil před dvěma tisíci let, vidí ženu předoucí „do noci“ jasnou nit a zpívající: „pěnkava bílá, růže zlatá, koruna skvostná, z moře vzatá“; Zlatoušek slouží u ptáčníka, je vyhnán, slouží u zahradníka, je vyhnán, slouží u rybářů, vyloví korunu, již starý král hodil do moře, a stane se králem.

Též roku 1840 byla publikována „Panna jezerní“. Otec, naveden macechou, zavede Janečka do lesa a tam ho opustí; Janečka se ujme obr, vyučí jej lovcem a zakáže mu střílet havrany, Janeček jednoho zastřelí, vidí krev na sněhu, „O kéž mám pannu s tlíkem bílým jako sníh, s tvářemi červenými jako krev a s vlasy černými jako havraní peří“ (Tyl 1859: 340); v jezeře se koupou panny, sebere korunu jedné z nich, ale ohlédne se (panna ho láká: „pohledni na mou podobu“, *ibid.*: 341), totéž s druhou, až u třetí se zvládne neohlédnout, vezme si ji za ženu; po čase jí dá korunu na hlavu, ona mu uletí; on ji

hledá, potká v lese skalní duchy peroucí se o kouzlené předměty, lstí jim je sebere, díky předmětům nalezne ženu i děti a vrátí se s nimi domů.

4 POETIKA, STYL A ŽÁNŘ TYLOVÝCH BÁCHOREK

Tylové pohádky představují homogenní celek: jejich poetika (v nejširším slova smyslu) se nevyvíjí, vše, co bude dále řečeno o jejich motivických, stylových, žánrových aj. vlastnostech, platí pro všechny pohádky publikované během oněch sedmi let – ani sbírka J. Malého, vydaná mezi čtvrtou a pátou pohádkou Tylovou, nezanechala v časově následných pohádkách Tylových žádnou odezvu. Podívejme se nyní na některé tematické, formální i genologické (a v jejich rámci časoprostorové) kategorie Tylových textů podrobněji.

4.1 MORÁLKA

Zásadní rys Tylových báchorek, jímž vstupují do dosavadní české literární historiografie a jež zdůrazňuje Tille a po něm Horálek aj., je jejich mravoučnost.

Morálka Tylových pohádek je explicitní. Manifestuje se jednak v průběžně se opakujících poučeních často ve formě přísloví a sentencí (v pásmu vypravěče: „ale ach! kdož na zemi říci může: Ty můj milý dnešku! ty se mi ukonči – poroučím tobě – ukonči se veselým večerem? – Kdo s jistotou smí uchystati sklep na zralé ovoce, vida že jabloň hojným květem osypána jest?“, Tyl 1859: 302; „Člověk však v zaslepenosti ducha neví, co počíná“, *ibid.*: 337; „Chtivost přivádí ke škodě a lakomost nemá požehnání; obě zaslepují moudrého“, *ibid.*: 345 *atd.*; někdy jsou tyto sentence vloženy do úst jednajících postav: „Pouhá mocnost [= moc] neblaží, dobré skutky blaží“, *ibid.*: 282). A jednak Tyl užívá moralizující pointu, jakési poslání. Tak např. v „Panně jezerní“: „kde se lidé milují, nebývá nikdy smutno [...] život dobrých lidí sám sebou se prodlužuje, závist mu neupije krve, a zlost mu nekope hrob“, *ibid.*: 347). Vkládání tzv. malých žánrů ústní slovesnosti (přísluví, úsloví, průpověď, pranostika) do literárního textu bývá někdy vykládáno jako způsob zlidovení těchto textů, jejich přiblížení poetice lidové slovesnosti; v případě Tylových sentencí jde spíše o opačný princip, odkazují k literární kultuře ať už bezprostředně předcházející (výmarská klasika), či staré, zejm. k biblickým knihám Přísluví, Žalmy aj.; srov. např. paralelu uvedené sentence Tylové „Chtivost přivádí ke škodě a lakomost nemá požehnání; obě zaslepují moudrého“ a biblické sentence „Pohostinnost a dary zaslepují oči moudrých“ (Sír 20,29) apod.

Tendence moralistní vysvětlí též největší podivnost Tylových báchorek ve vztahu k žánrovému ideálu pohádky – totiž absenci šťastného konce ve dvou textech. Ve „Svévolné dcerušce“ a v „Rozpustilém Janečkově“ převládala tendence moralistní (výchovná: ukázat, jak zlé činy přivolávají trest) nad pohád-

kovým imperativem šťastného rozuzlení. Abychom byli přesní: obě pohádky končí dobře z hlediska řádu, obecně platné morálky: Janeček je potrestán za své zlomyslné činy a jeho matka za nekritickou lásku, svévolná dceruška za svou povahu (a její tatíček za totéž jako matka Janečkova). Morálka pohádky však není morálkou obecnou – není založena na kategorickém imperativu, ale na vyhoceném protikladu dobra, jež vítězí, a zla, jež musí být potrestáno. Pohádka nadržuje lidskému hrdinovi vůči hrdinovi ne-lidskému (ať zvířeti, ať fantastické bytosti antropomorfní či nikoli), odpouští mu – už sám status člověka přisuzuje v pohádce hrdinovi apriori šťastné rozuzlení.

A morální příznak je u Tyla ještě v jiné vrstvě – jednak v tom, co níže označujeme jako rysy *biedermeieru*, jednak negativně, což vysvitne komparací s historickým okolím Tylových báchorek: totiž absence motivů erotických. U Gerleho i u Malého nacházíme tyto prvky hojně. U Gerleho je erotika cudnější (a Gerle jí pravděpodobně navazuje na styl Musäuův z *Volksmärchen der Deutschen* s jeho „galantními, jemně erotickými motivy“; Futtera 2015: 40), nicméně jasně přítomná (srov. k tomu Klementová 2004b: 207), u Malého je i z dnešního pohledu poměrně překvapivě otevřená, zejména v líčení mladých dívčích těl („lehounce nadmutá ňadra, jenž pod lehkým přikrytím co zpanilá poupátka vyhlídla, svědčila, že panna z dětského věku právě vykračující“; Malý 1845, sv. III: 27), a také v tematizaci panenství, líbání, explicitně zmíněném „milkování“ (ibid.: sv. I: 77), jež vede ke ztrátě panenství (a tato ztráta se pak stane předmětem sporu; ibid.: sv. I: 89), těhotenství atd.

V tomto bodě je Tyl cudný. Jeho hrdinky jsou „spanilé“, „krásné“; je to ostatně pohádková konvence, u hlavních hrdinek krásu očekáváme (což platí minimálně v celé oblasti populární literatury). Jakékoli další líčení tělesnosti je však u Tyla potlačeno, a to i tam, kde by se z hlediska děje nabízelo (v báchorce „Panna jezerní“, adaptaci typické fabule „tři koupající se pannylabuté“, kdy hrdina pozoruje nahé dívky, je tento fakt v syžetu potlačen). Tylův odklon od rokokové erotiky Gerlovy i od erotiky Jakuba Malého se vývojově ukázal jako životný.

4.2 AUTENTICITA

Tylovi nejde o věrný záznam lidového podání. Podle Tilleho Tyl „úmyslně upouští od snahy vydávat je za dokumenty lidové tradice a lidového ducha“.⁸ V tom snad lze spatřovat spojnicu se situací raného evropského romantismu, kdy se o míře autentičnosti zachycení lidového podání vede obsáhlá diskuze. Herder chce slovesnost sbírat, a to pokud možno přesně, zdůrazňuje zájem o „lid“ a folkloristická bádání, naopak pro Musäa je nejdůležitější „autorský subjekt, který může s látkou nakládat zcela volně“⁹ (Musäus píše rokoko-

/8/ Tille 33; proto také Tille nepojme Tylovy pohádky jako pramen do svého slavného, monumentálního kompendia *Soupis českých pohádek*.

/9/ Futtera 40; úlohu autorské fantazie zdůrazňuje také Brentano v *Gründung Prags*, kde děj

vým, galantním jazykem, užívá jemně erotické narážky, intertextuální odkazy na antiku, bibli i dobovou literaturu, terminologii, jíž chce před čtenářem demonstrovat vlastní vědomosti). A obdobně: Jacob Grimm trvá na tom, že při zapisování „starého básnictví“ („alte Dichtung“) se nesmí nic měnit, je nutno reprodukovat jej zcela přesně; A. von Arnim (po zkušenostech se sbírkou *Des Knaben Wunderhorn*) tak přísný není; nechce texty fixovat: „Fixierte Märchen würden endlich der Tod der gesamten Märchenwelt sein“ (Jolles 1982: 222). Simultánně však platí, že se pohádky zapisují velmi volně, neboť jejich zapisovatelům jde o „ducha“ textu (sám J. Grimm neváhá pohádku, jež ho zaujme, převyprávovat či, jak sám poznamenal, vytáhnout z ní „starý základ“: tak např. již zmíněná „Zlatá kachna“ ze sbírky *Sagen der böhmischen Vorzeit*; srov. Jech 1988: 156). Ostatně v Čechách desátých a dvacátých let 19. století vedou pokusy o doslovné zachycení folklorního materiálu k esteticky a eticky motivovanému odporu vlastenecké elity: již zmíněné *České národní písně* J. Rittersberga, vydané na základě podkladů shromážděných v letech 1819–1822 ve sběru iniciovaném vídeňskými úřady, vedly obrozence k (herderovskými myšlenkami iniciovanému) odsouzení zařazených „odrhovaček nezbedné lůzy“, jež snižují „čistou duši lidu“ (Vodička 1960: 145; Tureček 1995: 52). Dobové publikum chce sice slyšet hlas lidu, avšak „lid“ si, jak již bylo řečeno, představuje značně nerealisticky, jako ozvučenou poetickou duši národa.¹⁰ Opačně než sbírka Rittersbergova byly přijaty, ale také sestaveny sbírky F. L. Čelakovského *Slovanské národní písně* (1822–1827) a Šafaříkovy, Kollárovy a Benediktioho *Písně světské lidu slovenského v Uhřích* (1823). Přijaty byly kladně, obsahovaly však texty etnograficky nepřesné (jejich význam byl především estetický a buditelský; Horák 1933: 324).

Tylovy báchorky ovšem vstupují již do poněkud jiné situace: do situace, která cení autentičnost látek (fabule) i syžetu. J. J. Langer v úvodu svých *Selaneck* uvádí: „S radostí a bez bázně podávám těchto několik písní, a pohádek, jež mi za dlouhých večerů povídala mladá Běla. Zalíbili se snad některá z nich, radovati se budu, a růžovým věncem ozdobím sobě milenku svou; nepodaření ale vina každého – padniž na mne, že jsem, podlé ni sedě, poslouchati zapomněl, a mejlíval povídku hezkou“ (Langer 1830: 7). K. S. Amerling se *Květomluvu* „snaží úmyslně [...] vydávat za lidové české podání“ (Tille 1909: 25), odkazuje na regiony, odkud dané látky pochází, a průběžně se odvolává na konkrétní, z lidu poštěl vypravěče, resp. vypravovatelky: „vykladaatelky naše“ něco nějak vysvětlují (Amerling 1833: 94), „zase jinde vypravují, že [...]“ (ibid.: 59), Amerling něco vypravuje „podle lepších vypravování“

---

svého dramatu prohlašuje za fikci a vysvětluje, kterak je historická, avšak nezahlednutelná pravda nahrazována „vyšší, nadčasovou, věčně poetickou pravdou“ pověsti (Brentano 1968: 528).

/10/ Snaha o doslovný zápis se u písní objeví nejen u Rittersberga (a je pochopitelné, že např. Jeník z Bratřic své písně nevydává), v případě lidové prózy je mnohem pozdější, v českém prostředí se, jak již bylo řečeno, objeví až u B. M. Kuldy v letech padesátých, a to již i s názvuky ekologického sběru (zaznamenání vypravěčovy osobnosti atd.), jež se naplno objeví až u J. Š. Kubína.

(ibid.: 15). Stejně tak J. B. Malý v předmluvě ke svým pohádkám píše, že jde o pohádky „z úst lidu vzaté“¹¹ a že „pokud možná bylo přísně držel jsem se původního jich od obecného lidu vypravování, ovšem pak musil jsem mnohé teprv od nenáležících k nim přívěsků očistiti, a prvotní dle zdání svého podobu uvést“ (Malý 1838: [13], nestránkovaná předmluva) atd. Podobné proklamace – které užil např. již W. A. Gerle – nalézáme u autorů až do čtyřicátých let, avšak jsou to právě jen proklamace. Autentičnost textů se stává dokonce prostředkem jisté řevnivosti: Langer napadne Amerlinga za malou věrnost jeho knihy lidovému podání: „vydavatelé nepsali tak, jak si to lid povídá, nýbrž libovolně měnili, často až zpotvořili jeho tradici, řídíce se tu fantasií onde cizími výmysly [...] ba za národní vydávali nejen své ohlasy, ale ohlasy ohlasů“ (cit. dle Tille 1909: 23). Jak dokládá Tille, „Langrův posudek může stejným právem platiti o jeho vlastní knize“ (Tille 1909: 23).

Tyl se k dané problematice explicitně vyjádřil později, roku 1845 v 78. čísle *Květu* v kritice pohádek Boženy Němcové: „Myslím, že není národní báchorka historický dokument, na němž by se ani čárka změnit nesměla [...] Z většího dílu bývá pak vypravování, které se po tak řečeném národním tonu tuze namáhá, jenom dětinské a – nechutné“ (cit. dle Tille 1909: 33). Tyl se tak vymezil nejen proti grimmovskému požadavku skutečné doslovnosti, ale i proti hře na doslovnost, na předstírání autentičnosti. Tylovy časopisecké báchorky tedy považujeme za podstatný mezník v české literatuře inspirované folklorem: představují zřejmý a zřetelný *odklon od jakékoli autenticity*, a to včetně autenticity předstírané (Langer, Amerling, Malý),¹² a připravují tak prostor pro další etapu – ocenění jiného typu, nyní již nikoli klopotně předstírané autenticity, jak ji představují pohádky Němcové a Erbenovy, a zejména pak B. M. Kuldy – ten ovšem svou sbírku publikuje až dvacet let po pohádkách Tylových. (Z hlediska tohoto odklonu od věrnosti předloze se Otrubův – Kačerův soud, ale i soud Tillův jeví ve své negativitě jako zbytečně příkrý, resp. bezpředmětný. Tyl nemá ambici vytvářet folklorismus – a nemůže tedy být touto ambicí poměřován.)

Argumentace tradicí lidové slovesnosti v sobě ovšem skrývá úskalí. Budiž jasně řečeno to, co se v dané souvislosti připomíná málo: totiž že nevíme, jak tyto autentické látky (jak se skutečně vyprávěly) vypadaly. První zápis lidových textů máme totiž až od jizerskohorského písmáka Věnceslava Metelky z roku 1844 (tj. rok před vydáním prvního svazku Němcové; proti ní je Metelka jistě autentičtější, ovšem ani jeho zápis není skutečně autentický – už proto, že to je zápis, tj. že zde do hry vstupuje fixační médium psaného jazyka), z téhož roku pocházejí nejstarší zápisy kolegů a spolupracovníků

/11/ Což vzápětí relativizuje dodatkem: „a dílem od milých mých přátel, pana doktora Amerlinga a p. Erbena mi zdělených, dílem vlastní snažností sebraných“ (ibid.).

/12/ Snad je určitá souvislost mezi touto Tylovou tendencí a tendencí prvních ročníků *Květu*, jež Tyl redigoval, „distancovat se vlastním literárním programem (postulát umělcova práva na originalitu a subjektivnost) od staršího preromantického proudu“ (Táborská 1993: 1088).

K. J. Erbena – většina těchto textů, vydaných v roce 2015 v souboru *Černá nevěsta*, je však až z let padesátých. Všechny starší dochované písemné prameny – výše citované sbírky pověstí a pohádek německého původu i ojedinělé pohádkové látky v češtině – jsou prokazatelně původu umělého. Jsou-li zachovány pohádkové látky ze starších období (např. u Klareta), jsou to jen synopse, fabule, nikoli syžety. První skutečný záznam lidového podání v českém prostředí – doplněný informacemi o vypravovateli a sběratelské situaci – pochází až od B. M. Kuldy z jeho sbírky výše citované (ovšem i Kulda, jakkoli věrný sběratelským zásadám Františka Sušila zachycovat lidové podání co nejvěrněji, uplatňuje morální a estetickou cenzuru).

4.3 „LIDOVOST“

Konstatujeme-li tedy absenci „lidovosti“ u Tyla, řekli bychom málo, kdybychom mínili jen fakt, že jeho báchorky nekopírují lidové podání, což je, jak jsme částečně ukázali, fakt v dané době samozřejmý. Mínilme tím skutečnost, že se Tyl poučil na motivicko-tematickém repertoáru dobové lidové pohádky a na jeho základě a na základě vlivů literárních (a mimouměleckých – jako např. u moralizujícího aspektu) stvořil vlastní podobu tohoto žánru.

V čem spatřujeme prvky, jež se vymykají logice a poetice lidového podání? Pohlédneme již na rovinu syžetu. Felix Vodička popisuje Tyla jako autora, jenž do psané literatury zavedl mluvený jazyk (Tyl odmítá „nepřirozené nadutí, olověné vlečení a kroucení“, v kritice J. J. Marka, ČČM 1846, 389, cit. dle Vodička 1948: 341); paradoxně své báchorky píše Tyl jazykem knižním, s dlouhými souvětími, leckdy až s biblickou dikcí („a bylo modlení po všechných krajinách knížete Lidumila, i bylo po veškeré zemi české, a nebesa konečně vyslyšela vroucí to volání, neboť jsou nebesa milostivá, a byť i smrtelníků někdy zkoušela, předce jim otevrou bránu milosti“, Tyl 1859: 301), s častými slovními inverzemi, užívá např. *plusquamperfektum*, v devatenáctém století již pocíťované jako archaické (Štícha 2017), a archaické jevy nalezneme i v rovině lexikální (Otruba 1989: 492). Připomeňme v této souvislosti též čistě literární povahu Tylových sentencí. Rytmika textu, zajišťující „spád“ četby, je zde spíše potlačována a není podpořena ani dialogy, jež jsou pro lidové podání typické.

I na kompoziční úrovni se Tyl vymyká poetice lidové pohádky. Neužívá trojiční, resp. dvojiční schémata (dva, resp. tři bratři, resp. hrdinové, z nichž vítězí poslední, nejmladší, nejchudší atd.), jak je pro lidovou pohádku jako mnohdy konstitutivní, popisuje D. Klímová (Klímová – Otčenášek 2012: 30–31), ani ve svých pohádkách nenechá vystupovat typické hrdiny lidových pohádek, přejaté z reálného života, které Klímová též chápe jako součást „zákonitosti žánru“ (ibid.: 32n.). Postavy lidových pohádek mívají typická jména (Honza, Janek), jde však o jména-žánrové příznaky sestávající jen ze jména křestního; tato pravidla leckdy poruší Tyl obě: postavy označené jen jménem křestním mají jména neobvyklá, literární (Lidumila, Milava, Bože-

por, Militka, Laskava, Libice, Bolena¹³ – naopak hned ve dvou pohádkách vystupuje také Janeček), a v pohádce o rozpustilém Janečkovi dokonce se objevuje postava označená celým jménem: Dorota Borohradská. V téže pohádce nás také zarazí fabule nikoli snad svou komplikovaností (zachycená autentická lidová vyprávění mnohdy mají fabuli dosti složitou), ale klamným dějovým vrcholem. Moment, kdy je vodník chycen a dítě zachráněno – což by v lidové pohádce, resp. v „typické“ pohádce, byl očekávaný šťastný konec –, se ukáže jako předposlední dějová sekvence pohádky, po níž následuje konec opačný, kdy vodník vítězí a dítě i matka jsou utopeni (viz výše).

V jiných rovinách textu je Tyl naopak logice lidového vyprávění věrný. Užívá pohádkovou číselnou kompozici (trojí, sedmero, devatero opakování akcí a jevů, zejm. v „Báchorce o vodní růži“ či v „Rozpustilém Janečkovi“. Srov. např.: pasačka „splítala po devět dní houžev z devatera lejčí“ a čekala s ní „tříkráte sedm dní“, Tyl 1859: 290–291). Triadickou kompozici později převezme do svých dramát (Všetička 2000: 152), a tu ji definitivně pomůže ustálit jako příznak „lidovosti“ látky.

Pro lidovou pohádku jsou zásadní zahajovací a ukončovací formule, „standardizované a poměrně schematizované části“, zaznamenané u cca 25 % sebraných folklorních pohádek (Otčenášek in Klímová – Otčenášek 2012: 69). Otčenášek přidává příklady: u B. M. Kuldy: „Za starodávna“, u J. Š. Baara: „Před dávnými a dávnými časy“ (ibid.); Kulda i Baar jsou autoři mladší než Tyl, pro nás je však podstatná společná poetická tradice, již sdílají s Tylem, jehož „Militka čili Báchorka o skleněném kopci“ se odehrává „za pradávných časů“ (Tyl 1859: 267) a „Panna jezerní“ „Před dávnými časy“ také (ibid.: 336), tedy ve „starých dobách, jež představují doby v podstatě „mytické““ (Otčenášek in Klímová – Otčenášek 2012: 70). Ukončovací formulí u Tyla nalézáme v explicitní podobě hned dvakrát (což znamená v 1/3 jeho pohádek!): „Na to pak nastalo hodování a radování, zpívání a tancování po všech krajinách [...] ničeho nelituji, než že jsem byl tenkrát ještě na houkách, a nic si nepřeji, než aby to trvalo ještě, a já se tam mohl rozběhnout“ a „A pak byli všickni pospolu živi ještě dlouhá léta“ (Tyl 1859: 335 a 347), v implicitní podobě jednou.

Lidovou provenienci báchorek sugeruje i zobrazený časoprostor. Prostor není líčen, je podáván pouze schematicky („vysoká skála“, „stříbrný hrad“, „město“, „les“, „za cizími, dalekými horami“ ve „Svévolé dcerušce“ atd.) a vystupuje jako neautonomní dějová funkce, tj. nese jen ty rysy, jež jsou nutné pro rozvíjení děje a pro budování konotací. (Tím se Tyl liší např. od Gerleho

/13/ Povšimněme si ovšem stylizovanosti těchto jmen do jmen staročeských, implikujících určitou mytičnost, jež se ostatně také pojí s incipity daných pohádek (viz dále). Nezvyklá jména jsou typická pro sběratele tzv. mytologické školy (Erben) a pro první sběratele (Němcová, Mikšíček). V reálu do poloviny 19. století dětem dávala jména konzervativní, novozákonní a některých svatých; jiná jména se začínají dávat až od poloviny 19. století, a teprve následně, na konci století, se mohou tato jména dostávat do lidového podání (Otčenášek in Klímová – Otčenášek 2012: 81–82).

a jeho dlouhých líčení přírody.) Stejně je tomu s časem: vyjma „Zlatohlávka“, odehrávajícího se před dvěma tisíci lety, je čas neurčitý, pseudo-mystický, jak ostatně sugerují i incipity.

Tyl své pohádky plní mnoha motivy doloženými z lidového podání, vázanými ne snad nutně na pohádky, ale na jim předchůdný, tradiční myšlenkový, resp. pověrečný repertoár. Pozorovat tento repertoár můžeme v pohádce o rozpustilém Janečkovi, neboť právě v případě vodnických látek máme tento repertoár doložen.¹⁴ V pohádce nacházíme motiv lýčí, jímž lze vodníka svázat; líčení květin, na něž vodník láká děti; samozřejmý je vodníkův kapající šos (ale tento motiv je již doplněn autorskou invencí: utrhne-li se vodníkovi levý šos, je „prost veškeré moci“); vodník se mění ve psa; za trest je sušen u kamen. I na tento motiv se ovšem váže autorská licence: v horku vodník ztrácí mladou podobu a ukazuje se jeho skutečný věk („zlý host horkem vysušený jarou svoji sílu i mladou podobu a ve škaredého starce se měnil. A přicházela na něho s podobou stovčosti choroba i bolest věku vysokého“; Tyl 1859: 292¹⁵). V rybníce, jež se oproti lidové tradici před člověkem rozestupuje po vyřčení zaklínadla, sedí v hlubinách žába, opět motiv lidový; další zaklínadlo promění její tlamu v bránu, a tou se teprve vstupuje do „hradů vodních“. Ty jsou opět budovány podle folkloru (srov. folkloristův popis vodníkovy říše: „pod vodou má velikánské síně a pokoje samým křišťálem a diamantem vykládané“, Máchal 1891: 146): „Stěny pokládány byly skvělým sklem, a skříně stály okolo nich, bílé a skvoucí jako z čistého stříbra, a ve skříních byla síla malých oddělení, a v těch počítalo se drobných hrnecků taktéž stříbrných takové množství, že pasačka sprostá nebyla by dovedla vysloviti náramný jich počet“ (Tyl 1859: 293–294).¹⁶

Výčet lidových motivů v Tylově báchorce nás však přivádí k zajímavé otázce. Zaznamenáváme tu motivy, které skutečně preexistují v lidové tradici a jež si z ní Tyl vybírá? Nebo je tomu naopak: Tyl si je vymýšlí (jsou tedy autorské), a teprve z jeho literárního díla je přejímá buď lidová tradice, nebo i folkloristika, z níž opět mohou přejít do lidové tradice, kterou nyní nejsme v její původní podobě schopni ověřit? Uvedme příklad: u Tyla „chodívá vodník devětkrát za rok ze studených hradů svých, vystavených pod

/14/ Shrnutý je in Luffer 2014: 174–188, Polívka 1924: 308–312 a Klímová 1996. Pro nás je zvláště zajímavá stať Polívkova, neboť autor tu řeší otázku analogickou naší problematice, totiž lidovost (či naopak autorskou původnost) motivů užitých v *Lucerně* A. Jiráska. K vodníkovským látkám v české literatuře a k místu Tylových báchorek v tomto kontextu viz Šidák 2012 a Šidák: v tisku.

/15/ V daném citátu je zajímavé sousloví „zlý host“, kenning známý např. ze staroanglického *Beowulfa*. Postulovat nicméně vědomou návaznost Tylovu na poetiku kenningů se zdá být příliš odvážné.

/16/ Je pravděpodobné, že v popisu nádhery podvodního světa se Tyl inspiroval Čelakovského básní „Ilja Volžanin“ z *Ohlasu písní ruských*. Tento popis nemá – oproti dalšímu ději této básně – paralelu v ruských bylinách a je pokládán za vlastní invenci Čelakovského (Máchal 1899: 210, Závodský 1982: 187). Otázkou zůstává, nakolik jde skutečně o invenci Čelakovského, a nakolik reprodukuje motiv známý mu z domácí lidové tradice.

hlubinou vodní; chodívá na teplou zemi, aby vyhledal, kohož by nejprve opět přivábiti měl do chladného lůžka“ (Tyl 1859: 291). Tuto větu téměř doslovně přejímá do svého mytologického kompendia Hanuš Máchal: „Devětkrát za rok chodívá prý [vodník] ze studených hradů svých na teplou zemi, aby přilákal k sobě lidi a zavedl je do svých hradů“ (Máchal 1891: 146–147).

A konečně – své pohádky Tyl plní motivy (či tématy), které z lidové tradice známe (skleněný vrch, zakletá princezna), avšak vkládá je do fabule autorské, jež se s onou lidovou neshoduje.

4.4 INTERTEXTUALITA

Otázky autenticity, resp. lidovosti se úzce dotýká otázka intertextuálního provázání pohádek Tylových a pohádek sebraných sběrateli pohádek lidových. Na jednu stranu tu lze konstatovat minimální dotyk s látkami považovanými v české lidové pohádce za typické (srov. Otčenášek 2015). Tato „mobilita“ Tylových báček jen jinými slovy opakuje a zároveň dokládá to, co jsme řekli o jejich věrnosti lidovému podání.

Na druhou stranu ale v pohádkách pozorujeme množství literárních intertextuálních vztahů, kde je Tyl v roli pretextu: bohatě jeho motivy přejímají pozdější autoři, a to i ti, kteří jsou z hlediska pohádkoslovného oceňovanější (např. B. Němcová). Důležité je, že u Tyla pozorujeme některé látky skutečně pohádkové (známé z Aarnova – Thompsonova – Utherova katalogu), jakkoli v Tylově době snad neběžné v Čechách. Pokusme se o alespoň o neúplný a nesystémový výčet. Z pohádky „Vodní růže“ přebírá Němcová motivy k pohádce „Orel, slavík a růže“ (vydaná v posledním svazku jejích pohádek r. 1847). Tille uvádí, že zde Tyl opakuje Langerovu látku o dívce osvobozující zakleté bratry (Tille 1909: 160; míní se „Devatero krkavců“, což je ovšem text stylově i žánrově podstatně odlišný); závěr vidí Tille jako analogii boje s drakem o princeznu (zde boj s čarodějníkem), jak jej zpracoval Gerle ve své sbírce („Obří v šáreckém údolí“). Vzdáleně Tylova báček připomíná typ ATU 300 „Přemožitel draka“.

Podstatný je motiv tří koupajících se dívek/labutí a motiv „muž hledá zmižlou ženu“, jež Tyl zpracoval v pohádce „Panna jezerní“. Tille tento motiv (jež pojmenoval „dívky-ptáci“) zachytil u sběratelů z konce 19. století, ale s velmi odlišnou, komplikovanější fabulí; Tille 1929: 229). Daný motiv se ovšem objevuje častěji: u Černého roku 1846, u Němcové v *Národních báchorkách a pověstech*, 1845–1847, v pohádkách „O vodní paní“ a „Zlatý vrch“; motiv užívá též Krolmus a spojuje jej s motivem dívky konající práci za hrdinu – a tím se opět vracíme k Langerově pohádce o vodníkovi ze *Selanek*. Zde se mj. dokladuje Tilleova teze o malém počtu pohádkových motivů, jimiž česká literatura daného období vládne a které se hojně opakují (Tille 1909: 160).

Oblíbený je též motiv tří kouzelných předmětů (Tyl jej užil v pohádce „Jezerní panna“). Přebírají jej Matěj Mikšíček (konkrétní předměty jsou částečně totožné jako u Tyla: létající plášť a čepice, jež činí svého nositele

neviditelným, v jiných pohádkách jde o jiné tři předměty) a Václav Krolmus; fabule pohádky Tylovy je totožná s pohádkou „Slaboš a Hruboš“ u Krolmuse (1846; nově in týž 2013: 66), místo obra jsou zde „čarodějníci neb kouzelníci“ (ibid.) a text je zasazen do českého pohanství. Krolmus na Tyla navazuje i závěrečnou scénou s obry hádajícími se o kouzelné předměty a vzápětí přelstěnými. V „Jezerní panně“ snadno rozpoznáme látku „Muž na cestě za svou ztracenou ženou“ (ATU 400 + ATU 313, „zázračný útěk“); tuto fabuli užije Erben v pohádce „O Zindulce“ (in *Černá nevěsta* 2015: 98–103). I zde putuje hrdina z domova, je v péči stařečka, vidí kachničky-dívky, jednu získá a pak ztratí; ovšem tato pohádka byla pravděpodobně zapsána později než Tylova. Nápadná podobnost fabule její a pohádky Tylovy vzbuzuje tutéž otázku jako shoda motivu u Tyla a Máchala uvedená výše: čerpají oba (Tyl a Erben, resp. Tyl a Máchal) z reálné lidové tradice, nebo Erben a Máchal čerpají z Tyla? A pokud je tomu tak – odkud čerpá Tyl? Z tradice, o níž se nám nezachovaly žádné další zprávy, nebo ze své fantazie, podpořené případně četbou?

4.5 STYL

Řekli-li jsme, že Tylovy báchorky jsou rozkročeny mezi lidovou a literární tradicí, je nutné pokusit se detekovat onu složku literární, a to alespoň v hrubých obrysech. Jak známo, lidová pohádka – jako lidová epika vůbec – zůstává spíše rezistentní proti aktuálnímu uměleckohistorickému stylu, resp. je s touto vrstvou kulturní komunikace mimoběžná. U Tylových báchorek však můžeme některé dobové stylové prvky vysledovat. Jde zejména o tendence *biedermeierové*:¹⁷ zdůraznění afektované sentimentality a citovosti vůbec („Lid radostí vejskával“, vida oblíbeného krále; Tyl 1859: 300),¹⁸ ladnost/uspořádanost světa, je-li líčen v podobě, v jaké má být („všude stála pěkná stavení, všude kvetla bohatá role, a všude se usmívalo blaho na tvářích“; ibid.), a určitý rys idyličnosti (viz komentář Horálkův). S *biedermeierem* ladí i líčené krotké křesťanství (když král nemůže mít děti: „bylo modlení po všechněch krajinách [...] i bylo po veškeré zemi české, neboť jsou nebesa milostivá, a byť i smrtelníků někdy zkoušela, předce jim otevrou bránu milosti“; ibid.: 300; „Vždyť se mu nic zlého nestane [...] Pán Bůh je všude – a ten ho zajisté k dobrým lidem přivede,“ utěšuje se otec, který zavede syna do lesa; ibid.: 337). Je to ovšem křesťanství, jež je bráno spíše jako kulisa či opět jen sentimentální jev, nikoli jako projev reálné víry (v tomto ohledu je výjimkou pohádka o nezbedném Janečkovi, viz níže) – ne náhodou

/17/ Jako klíčovou postavu *biedermeieru* chápe Tyla D. Tureček (1993); uvádí též jiné autory české (V. Macura) i zahraniční (W. Schamschula), kteří Tyla řadí k *biedermeieru*; *biedermeierovské* tendence shledává Tureček v Tylových povídkách a hrách (*Fidlovačka*), o jeho pohádkách se však nezmiňuje.

/18/ Pláč a slzu jako topos populární četby raného obrození chápe Kusáková (2003).

se náboženská tematika víceméně omezuje na tato dvě textová místa a víra v Boha ani moc Boží v pohádkách není nadále tematizována.

Jiným pramenem vlivů se zdá být pseudoromantika (jejímž znakem ostatně je žánrové přechylování pohádek do podoby pověstí, resp. vydávání pohádek za pověsti, srov. Kusáková 2003: 70; jak ještě ukážeme, tato hra na pověsti je u Tyla dobře detekovatelná). Zejména však o pseudoromantice uvažujeme v souvislosti s ponurou, strašidelnou tematikou („O vodní růži“, „Rozpustilý Janeček“). Není to ještě skutečná démoničnost, skutečná hrůza romantická podložená metafyzickým rozměrem (Mácha, Nebeský), odkazuje se zde na literární (např. „triviální až morbidní motivy“ u Gerleho: Klementová 2004a: 313) a pravděpodobně i divadelní tradici. Tylovy hrůzné a drastické motivy nejsou zcela motivovány, bylo by možno je ztvárnit mírněji, nemotivovanost, a tedy i nečekanost ale zvyšuje jejich efektivnost. Tak například ve „Vodní růži“: „začaly se pod nimi [princem a princeznou] vlny jakoby varem kлокotati, a ze dna hlubokého ozýval se ryk divokých koní a hrčení těžkého vozu; [...] obestřela je kolem veliká tma, i obklíčilo je rachocení hromu – z té veliké tmy pak šlehalý blesky, a rachocením hromu pronikali hlasové; bylyť pak blesky, ohněm sršící, oči divého spřežení, oči divého spřežení před vozem z mraků a kouře, hlasové pak vycházeli z úst čarodějníka, sedícího na voze. I chechtal se zlý muž smíchem pekelným, a takto znělo z hrdla jeho: „Mne jsi nechťela do lože manželského, dívko tvrdohlavá [...]““ (Tyl 1859: 321–322). Stejně tak závěrečná scéna z „Rozpustilého Janečka“: „vodník s jedovatým úsměchem kráčel po vrchu vln a podal Dorotě i Janečkovi ledovou svoji ruku; ale jakž uchopil ruce jejich, vrhnul sebou ke dnu a propastí probral se až k studené svoji síni, a zde opět nešťastné dvě duše uzavřel pod úzké hrnečky“ (ibid.: 299).

4.6 ŽÁNŘ

Docházíme ke klíčové literární kategorii, totiž k žánru. Žánrové zkoumání Tylových báchorek je zároveň pointou této studie. Otázka zní: platí pro Tyla to, co o pohádkách staršího období (do 30. let) říkal v citátu výše uvedeném Václav Tille, totiž že pohádka třicátých let nemá vlastní tvar, že její látky jsou základem pro „gessnerovské idylly, selanky a proměny, pokusy o povídku mravoučnou a alegorickou“? (Tille 1909: 159) Nebo jsou Tylové báchorky pohádkami ve vlastnějším smyslu – a pokud ano, jakými?

Vyjdeme od literárního druhu. Tylové pohádky jsou prozaické texty. Jakkoli dnes vnímáme spojení prózy a pohádky jako bezpříznakové, v dané době nebylo samozřejmé – spisovatelé třicátých let se domnívali, že „poetickou náplň lidové pohádky lze zhodnotit spíše veršem než prózou“ (Vodička 1958: 222). Učinil tak zmíněný J. J. Langer („Devatero krkavců: Starožitná pověst národní“ v *Selankách*, 1830), B. Jablonský, Erben uvěřejní v *Časopisu českého museum* roku 1838 „Poklad“; Jablonský a Erben své veršované pohádky vydávají v době, kdy své báchorky publikuje Tyl, a jedna z nich navíc

navazuje právě na „Devatero krkavců“. Jinými slovy: textové okolí žánru pohádky intenzivně sugerovalo veršovaný rámec, jež Tyl nepřijal, a pomohl tak ustálit opozitní, ve své době vlastně novátorský, prozaický habitus umělecké pohádky.

V Tylových textech lze spatřovat znaky několika příbuzných žánrů. V některých incipitech zaslechneme náznak mýtu. Jsou to incipity blízce těm, jež byly již zmíněny coby znaky pohádky – v těchto ale zazní ohlas mýtu o zlatém věku a představu cyklického času, tedy významných literárních atributů mytických. Tak např. ve „Svévolné dcerušce“: „Za oněch časů, když ještě pra-pradědové otců našich po lukách se honívali jako malá pacholátka – za těch pradávných, zlatých časů bydlel v české zemi kníže, a byl to kníže dobrý, bohatý, i vážený. Lidé mu říkali „náš bělovousý tatíčku““ (Tyl 1859: 300). Nebo v pohádce „Vodní růže“: „Panoval jednou v krajích českých mladý kníže. Ani nejstarší z pradědů našich nezná již vnuků jeho; neboť panoval za oněch časů, když prý ještě předkové naši věk svůj nepočítali na roky, alebrž jako trávili po zimě, vědouce, že po vázání snopů česání ovoce přichází“ (ibid.: 318; formulace „kdy lidé ještě nepočítali na roky“ je mimo chodem i incipit Langerovy „Pověsti o Vodníkovi“ ze *Selane*). Zájem o mýtus, počáteční období vlastního národa, můžeme interpretovat jako ozvuk obrozené ideologie (srov. význam *Rukopisů* či Lindovy *Záře nad pohanstvem* apod.) a zároveň jako dobovou literární konvenci (srov. časovou lokalizaci do mytického dávnověku české země ve výše uvedených německých sbírkách českých pověstí, v Brentanově dramatu *Die Gründung Prags* aj.).

Skutečný potenciál mýtu přitom Tyl nevyužívá. Nepřirazuje se k dobovým pěstitelům, resp. konstruktérům slovanské mytologie, jakými byl např. Josef Heřman Agapit Gallaš či Karel Slavoj Amerling, kteří se pokoušeli sestavit pohanský mytologický systém starých Čechů a dát jej do souvislosti s *mytologií antickou*. Amerlingova snaha začínala být však již ve své době považována za neudržitelnou a Tyl se tím, že žánrové znaky mýtu nerozvádí, stává pro vývoj pohádky činitelem progresivním (zároveň lze předpokládat, že tato demytologizace mohla svou „lidovostí“ konvenovat potenciálnímu čtenáři). A stejně tak je progresivní v případě jiné žánrové snahy třicátých let: jungmannovské tendence k hrdinské epice (v pohádkovém kontextu ji představuje např. „Devatero krkavců“ J. J. Langerova ze *Selane*). Podle K. Horálka se Tyl od této tendence „pohotově a úspěšně“ odvrátil v malé epice (Horálek 1990: 142) – jeho pohádky mají tendenci opačnou, jsou spíše „domácké“, nepojmenovávají veliké, kosmogonické či historicko-národní děje (srov. ostatně tezi o vlivu *biedermeieru*).

Blízko pohádky i mýtu je v žánrovém systému pověstí.¹⁹ Té se zřetelně blíží pohádka o Janečkovi: jak svým tématem (vodník je mnohem víc postava memorátu, tedy subtypu pověsti, než pohádek), tak uvedením vlastního

/19/ Ke genologickému systému folkloru např. Leščák – Sirovátka 1982, Beneš 1990, Šidák 2013.

jména hlavní hrdinky (tendencí k realistickému efektu), a zejména zakončením, které jasně ukazuje k pověsti etiologické: „Na místě, kde byla stávala chatrč pasačky Doroty, po mnohá léta bylo viděti hluboké, černé jezero“ (Tyl 1859: 299). Pověstové náznaky nalezneme také ve „Svévolné dcerušce“. Na úplném konci textu se objeví přesah děje do současnosti a zejména také sám vypravěč: „Až dosaváde stojí za cizími, dalekými horami [...] hroby [tj. krále a jeho svévolné dcery]. Poctiví lidé jsou mi vypravovali, že v celém okolí ani svévolné dcerušky, ani pošetilých v lásce rodičů nenaleznou...“ (ibid.: 317). Odkaz na přímou interakci vypravěče s lidmi fikčního světa je typický rys, jenž posiluje věrohodnost, a tedy pověstový charakter látky.

Využívá-li Tyl některých žánrových znaků mýtu, hrdinské epiky či pověsti, aniž by tyto žánry nechal zaznít v jejich plnosti, zachází stejně se žánrem idylly. Jakkoli mají jeho pohádky blízko k idyličnosti, nejsou čistými idylami – jejich idyličnost leží v neurčité atmosféře některých dějů, zejména typicky pohádkových, šťastných závěrů, nikoli v časoprostoru či specifických postavách. Připomínáme pro větší názornost, že dobová literatura pěstuje idylu (selanku) hojně a v žánrově čiré podobě bukoliky i selanky (srov. např. texty „Kozonohý Lesoň“ či „Bělině“ z mnohokrát již zmíněných Langerových *Selanečků*), příznačné jsou dva dobové překlady Gessnerových *Idyl* (V. Hanka 1819 a J. Nejedlý 1829). V případě Tylových báchorek ale nelze mluvit o idyle jako čistém žánru, idyla zde má funkci žánrového modu (příznaku).²⁰

Již byla zmíněna absence šťastného konce, prvku, jež považujeme za strukturní distinktivní rys pohádky, u dvou textů – a to u dvou právě citovaných, „Rozpustilého Janečka“ a „Svévolné dcerušky“. „Svévolná dceruška“ ze souboru báchorek žánrově vystupuje nejvíce. Její spojnicí s pohádkou je v podstatě jen kouzelný prvek, ten je však ze strukturního hlediska zbytečný (za svou povahu by mohla být princezna vytrestána i bez kouzela) a sám o sobě ostatně není dostatečným ukazatelem pohádkovosti (kouzelné prvky obsahovaly i jiné dobové žánry); text se tak jeví jako čistá moralita. Tentýž žánr můžeme detekovat i u „Janečka“, byť zde jde o jiný typ morality – o moralitu blízkou středověkému exemplu, moralitu temnou, nelítostnou, pracující s vědomím posmrtných trestů.²¹ Spojení pověsti a morality, jak se s ním setkáváme v případě těchto dvou textů, není zcela běžné, v daném případě je však funkční: příběhy, které mají nést jasnou morální výpověď, jsou

/20/ K pojmu modus viz Šidák 2017.

/21/ Duše v hrnečích žalují ve vodníkově říši samy na sebe: „Já jsem Vít, trápený zde na věky, že jsem ve vlnách odlevy hledal, nemohu déle živ býti s dračicí manželkou, an se mi jiná byla zalíbila lépe.“ [...] „Mně říkali Vojtěch; ošidiv sirotky, nevěděl jsem, jak jinak sobě pomoci: utopil jsem se“. A nakonec matka hledající Janečka slyší z dalšího hrnečku: „Zde není Janeček; leč místa je zde uchystáno pro matku, kteráž odchová rozpustilce synáčka“ (Tyl 1859: 294–295). Tento text by mohl být velmi dobře použit v barokním kázání, resp. exemplu.

zároveň budovány jako příběhy fakticitní, věrohodné, což zpětně posiluje jejich morálku.

A jak se u Tyla projevuje to, co nás zajímá nejvíce, tj. pohádkový žánr? Zastupují ho čtyři texty: „Militka čili báchorka o skleněném kopci“, „Báchorka o vodní růži“, „Panna jezerní“ (tu jedinou hodnotí jako z hlediska pohádkoslovného Tille s tím, že „poměrně ještě nejlépe zachovává dějové prvky pohádkové látky“, Tille 1909: 35) a „Zlatoušek“. Tyto texty se zakládají na fantastickém prvku (proměně), strukturně jsou dány šťastným koncem, ve všech je jasně rozloženo dobro a zlo, pracují s pohádkovými archetypy (vč. číselné kompozice), jsou lokalizovány v neurčitém časoprostoru (časové vymezení některých z nich v incipitech, poukazující na dávnověkost české země, se v textech samotných nikterak nezúročuje, chápeme je proto jako daň dobové konvenci), jsou dějové s potlačenou funkcí popisnou (lyrickou).

Zkoumáme-li žánrovou, resp. subžánrovou strukturu Tylových pohádkových textů, zjistíme, že Tyl nezařadil žádnou pohádku zvířecí (ty byly už v jeho době chápány jako „dětské“)²² ani novelistickou či kumulativní. Přestože v autentických lidových pohádkách třicátých let velmi pravděpodobně dominovala pohádka novelistická a žertovná (Otčenášek 2015: 322), nezařadil Tyl ani tyto subžánry. Přiklonil se k jádru pohádkového systému, k pohádce kouzelné. Do svých pohádek nevpustil prvky skatologické, erotické, ale ani humorné či satirické (jak bychom je čekali ve skutečně lidovém podání), na druhou stranu do nich nepojal ani rysy vyššího komunikačního oběhu (jak to činil Musäus), a tím je přiblížil ideji lidovosti. Všechny tyto rysy nás vedou ke konstatování, že Tyl nastoupil v české literatuře cestu k typu textu, jež budeme nadále nazývat pohádkou: k pohádce sice autorské, avšak budované na pozadí lidové tradice. Jde tedy spíše o pohádku tvořenou v rámci folklorismu²³ (byť ani tento termín není zcela přesný) než o běžně chápanou pohádku autorskou.

5 ZÁVĚR

Shrňme tedy výsledky obhlédnutí Tylových báchorek. Jak jsme ukázali, jde o první soubor českých pohádek v češtině (přičemž prvenství v sobě obsahuje jak slovo „soubor“, tak slovo „v češtině“) a zároveň o texty, které otevírají cestu moderně chápané pohádce. Toto jejich žánrové směřování je zejména v negativním vymezení se vůči dobové literární normě: vůči pohádkám veršovaným, vůči tendenci mytologizační (spjaté s programem národního obro-

/22/ Srov. komentář B. Němcová k pohádce „O neposlušných kozlatech“ (č. 58, předposlední pohádka z posledního, VII. sešitu sbírky): „Dětská“; in Němcová 1950: 330; a k tomu komentář Tillův: „Němcová to sepsala tak, jak se povídají dětské hříčky malinkým dětem“ (Tille 1909: 153).

/23/ K pojmu folklorismus (existence, adaptace, využití tradičních jevů lidové kultury v nepůvodních podmínkách) srov. např. Holý – Sirovátka 1985.

zení) i vůči tendenci k přejímání starších žánrových rysů, vázaných zejm. na klasicistní dědictví (zmíněné proměny či idyly).

Zásadní je Tylovo odmítnutí poetiky ohlasu stejně jako předstírání autentičnosti, jež ukázalo, že oběma tendencím je možno se vyhnout a pohádkovou tvorbu založit zcela opačně: na tvorbě autorské, jež se lidovosti blíží autorským, žádnou apriorní tradicí diktovaným výběrem z repertoáru lidových prvků.

Jakkoli se Tyl nevyhnul všem dobovým konvencím (k pověsti, k výchovné roli literatury), přece v centru své sbírky představil žánr pohádky v té podobě, jak mu dnes rozumíme (a jak jej popisují moderní slovníky poetiky či žánrů), tedy kouzelnou pohádku s prvkem fantastickým, s neurčitě středověkým a idylicky modifikovaným prostředím, zakončenou šťastným koncem.

Této podobě odpovídají pouhé čtyři Tylovy báchorky. Ty byly ve čtenářské i literárněhistorické recepci brzy nahrazeny sbírkou J. Malého (o jejich žánrové progresivitě však lze úspěšně polemizovat, srovnání obou sbírek by ovšem bylo téma na samostatnou studii) a za dalších několik málo let obsáhla několikadílnou sbírkou B. Němcové a vzápětí sbírkami dalšími (Erben, Kulda aj.), které se staly čtenářsky vděčnými kanonickými sbírkami české literární pohádky a v jejichž stínu přestaly být báchorky Tylovy vnímány. Že Tylovy báchorky zapadly, je z tohoto hlediska pochopitelné: čtenářský i literárněhistorický zájem se posunul na zmíněné sbírky následné. Je však, domníváme se, důležité, nenechat je zapadnout docela, neboť jejich role ve vývoji daného žánru je zásadní.

PRAMENY

ČERNÝ, M.

1846 „O skleněném vrchu“; *Květy: národní zábavník pro Čechy, Moravany, Slováky a Slezany* 13, č. 98, s. 393, č. 99, s. 397–398, č. 100, s. 400–401, č. 101, s. 404–403, č. 102, s. 408–409, č. 103, 413

BRENTANO, Clemens

1968 *Werke. Band 4*. Ed. Friedhelm Kemp (München: Hanser)

KROLMUS, Václav

2013 *Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy: Ohledem na bájesloví česko-slovanské. Část druhá* (Praha: PLOT)

LANGER, Josef Jaroslav

1830 *Selanky* (Praha – Hradec Králové: Jan Hostivít Pospíšil)

MALÝ, Jakub B[udislav]

1838 *Národní české pohádky a pověsti* (Praha: V. Špínka)

1845 *Báchorky a pověsti národní* (Praha: Jaroslav Pospíšil) [kniha obsahuje čtyři zvláště paginované svazky]

NĚMCOVÁ, Božena

1950 *Národní báchorky a pověsti II. HAVEL, Rudolf (ed.)* (Praha: Československý spisovatel)

OTČENÁŠEK, Jaroslav (ed.)

2015 *Černá nevěsta: Pohádky a pověsti spolupracovníků a studentů Karla Jaromíra Erbena*. (Praha: Plot)

TYL, Josef Kajetán

1859 „Báchorky“; in idem: *Drobnější povídky prstonárodní, báchorky a básně* (Praha: Kober & Markgraf), s. 267–350

LITERATURA

BECHYŇOVÁ, Věnceslava

1983 „Pohádka v české obrozené literatuře“; *Česká literatura* 31, č. 3, s. 270–274

BENEŠ, Bohuslav (ed.)

1990 *Česká lidová slovesnost: Výbor pro současného čtenáře* (Praha: Odeon)

DOLANSKÝ, Julius

1848 *Jungmannův odkaz: Z dějin české slovesnosti* (Praha: M. Stejskal)

FUTTERA, Ladislav

2015 *Německá píseň o české Libuši: obraz českého dávnověku v české a německé literatuře 19. století* (Příbram: Pistorius & Olšanská)

HOLÝ, Dušan – SIROVÁTKA, Oldřich

1985 „O folklóru a folklorismus“; *Národopisné aktuality* 22, č. 2, s. 73–84

HORÁLEK, Karel

1990 „Úsilí J. K. Tyla o populární prózu“; in idem: *Studie o populární literatuře českého obrození* (Praha: Československý spisovatel), s. 142–159

HORÁK, Jiří

1933 „Národopis československý: Přehledný nástin“; in DĚDINA, Václav (ed.): *Československá vlastivěda 2: Člověk* (Praha: Sfinx – B. Janda), s. 305–472

JECH, Jaromír

1988 „Česká pohádka a bratři Grimmové“; *Národopisné aktuality* 25, č. 3, s. 155–158

JOLLES, André

1982 *Einfache Formen* (Tübingen: Max Niemeyer Verlag)

JUNGSMANN, Josef

1820 *Slovesnost: aneb Zbírka příkladů s krátkým pojednáním o slohu* (Praha: Josefa Fetterlová z Wildenbrumu)

1845 *Slovesnost: aneb Náuka o výmluvnosti prosaické, básnické i řečnické se sbírkou příkladů v nevázané i vázané řeči* (Praha: Kronberg a Řivnáč)

KLEMENTOVÁ, Helena

2004a „Hry o polepšení (*Besserungsstücke*) u Gerleho a Tyla“; in LORENZOVÁ, Helena – PETRASOVÁ, Taťána (eds.): *Biedermeier v českých zemích* (Praha: KLP – Koniasch Latin Press), s. 309–316

2004b „Zpytatelé památek národních Jakub Malý a Wolfgang Adolf Gerle“; in BLÁHOVÁ, Kateřina – PETRBOK, Václav (eds.): *Vzdělávání a osvěta v české kultuře 19. století* (Praha: ÚČL AV ČR), s. 203–209

KLÍMOVÁ, Dagmar

1996 „Vodník: Výňatek z katalogu“; in idem: *To všechno jsem já* (Liberec: Bor), s. 139–143

KLÍMOVÁ, Dagmar – OTČENÁŠEK, Jaroslav

2012 *Česká pohádka v 19. století* (Praha: Etnografický Ústav AV ČR)

KUSÁKOVÁ, Lenka

2003 *Krásná próza raného obrození: Studie* (Praha: Karolinum)

2004 „Biedermeier a literatura“; in LORENZOVÁ, Helena – PETRASOVÁ, Taťána (eds.): *Biedermeier v českých zemích* (Praha: KLP – Koniasch Latin Press), s. 288–296

LANGER, Gudrun

1979 *Das Märchen in der tschechischen Literatur von 1790 bis 1860: Studien zur Entwicklungsgeschichte des Märchens als literarische Gattung* (Giessen: Wilhelm Schmitz Verlag)

LANGER, Josef Jaroslav

1834 „České prostonárodní obyčeje a písně“; *Časopis českého museum* 8, č. 1, s. 58–66, č. 3, s. 268–282

LEŠČÁK, Milan – SIROVÁTKA, Oldřich

1982 *Folklor a folkloristika: O ľudovej slovesnosti* (Bratislava: Smena)

LUFFER, Jan

2014 *Katalog českých démonologických pověstí* (Praha: Academia)

MÁCHAL, Hanuš

1891 *Nákres slovanského bájesloví* (Praha: F. Šimáček)

MÁCHAL, Jan

1899 „F. L. Čelakovského Ohlas písní ruských“; *Listy filologické* 26, s. 202–212

MALÝ, Jakub B.

1863 „Gerle, Wolfgang Adolf“; in *Slovník naučný*, 3. díl, *F-Chyžice* (Praha: I. L. Kober), s. 358

MARKL, Jaroslav

1987 *Nejstarší sbírky českých lidových písní* (Praha: Supraphon)

OTČENÁŠEK, Jaroslav

2012 *Antropologie narativity: Problematika české pohádky* (Praha: Etnografický Ústav AV ČR)

2015 „Neznámé pohádky a pověsti Karla Jaromíra Erbena, jeho kolegů a studentů“; in idem (ed.): *Černá nevěsta* (Praha: Plot), s. 313–326

OTRUBA, Mojmír

1989 „Poznámky a vysvětlivky“; in TYL, Josef Kajetán: *Paralipomena – Korespondence*. Otruba, Mojmír (ed.) (Praha: Odeon), s. 455–479

OTRUBA, Mojmír – KAČER, Miroslav

1961 *Tvářící cesta Josefa Kajetána Tyla* (Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění)

PETER, Klaus

2006 „Romantika“; in BAHR, Ehrhard (ed.): *Dějiny německé literatury 2: Od osvětlení k době předbřeznové* (Praha: Karolinum), s. 265–330

POLÍVKA, Jiří

1920 „Bratří Grimmové a počátky českého pohádkosloví“; in HÝSEK, Miloslav – JAKUBEC, Jan (eds.): *Z dějin české literatury* (Praha: Jan Laichter), s. 139–142

1921 „Podklad lidových bájí v Jiráskově „Lucerně““; in HÝSEK, M. – MÁDL, K. B. (eds.): *Alois Jirásek: sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin* (Praha: J. Otto), s. 305–323

SOUČEK, Stanislav

1921 „Dvě črty k dějinám slovanské lidové písně u nás“; *Národopisný Věstník Československý* XIV, s. 17–48

ŠIDÁK, Pavel

2012 „Vodník v české kultuře, zvláště v literatuře“; *Studia mythologica Slavica* XV, s. 247–292

2013 *Úvod do studia genologie: Teorie literárního žánru a žánrová krajina* (Praha: Akropolis)

2017 „Pojem modus a genologická taxonomie“; in ANTOŠ, Matěj – HRTÁNEK, Petr (eds.):

Přízraky a masky: Gotický modus v české postmoderní próze (Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity), s. 7–25

v tisku *Mokře chodí v suše: Vodník v české literatuře* (Praha: Academia)

ŠTĚPÁNEK, Vladimír

1960 „Josef Kajetán Tyl“; in VODIČKA, Felix (ed.): *Dějiny české literatury II: Literatura národního obrození* (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd), s. 399–431

ŠTÍCHA, František

2017 „Plusquamperfektum“; in *Nový encyklopedický slovník češtiny online*, <https://www.czechency.org/slovník/PLUSQUAMPERFEKTUM> [přístup 14. 7. 2017]

TÁBORSKÁ, Jiřina

1993 „Květy (1)“; in FORST, Vladimír (ed.): *Lexikon české literatury 2/II K–L*. (Praha: Academia), s. 1087–1091

TILLE, Václav

1909 *České pohádky do roku 1848* (Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa I. pro vědy, slovesnost a umění)

1929 *Soupis českých pohádek*. Díl I. (Praha: Česká akademie pro vědu, slovesnost a umění)

TUREČEK, Dalibor

1993 „Biedermeier a české národní obrození“; *Estetika* 30, č. 2, s. 15–24

1995 *Česká literatura národního obrození* (České Budějovice: Jihočeská univerzita – Pedagogická fakulta)

VAŇKOVÁ, Irena

2000 „Mocné slovo“, řeč a komunikace v Erbenově Kytici“; *Česká literatura* 48, č. 6, s. 630–635

VODIČKA, Felix

1948 *Počátky krásné prózy novočeské: Příspěvek k literárním dějinám doby Jungmannovy* (Praha: Melantrich)

1958 „Včleňování folklorní pohádky do obrozené literatury“; in idem: *Cesty a cíle obrozené literatury* (Praha: Československý spisovatel), s. 203–248

1960 „Zrod obrozené ideologie v literatuře (1806–1830)“; in idem (ed.): *Dějiny české literatury II: Literatura národního obrození* (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd), s. 123–303

VŠETIČKA, František

2000 „Dramatická báchorka J. K. Tyla“; in PAVERA, Libor (ed.): *Romantismus v české a polské literatuře – Romantyzm w czeskiej i polskiej literaturze* (Opava: Slezská univerzita v Opavě), s. 149–154

ZÁVODSKÝ, Artur.

1982 *František Ladislav Čelakovský* (Praha: Melantrich)